

Gróf Esterházy Kálmán halála és temetése.

Még betöltetlen a nagy üresség, amit halálával az Erdélyi Múzeum Egyesületben hagyott. Csak emlékében van közöttünk, de mindennap ott van. Egyéniségének varázsa, derűs életbölcssége, osztatlanul elismert tekintélye pótolhatatlan veszteségeink.

Pedig ő maga igyekezett belenyugtatni a változhatatlanba. Már 1915 elejétől fogyni érezte erejét. Ki-kimaradt mindennapos kedves helyeiről s ezért példátlan kötelességtudással végzett elnöki teendőiben is kimélni igyekeztünk. Utóljára 1914-i deczemberi választmányi ülésünkön elnökölt. Érdeklődését azonban egy pillanatra sem vesztette el az EME ügyei iránt.

Június 29-én még elmentem referálni hozzá a más napra készülő választmányi ülés főbb tárgyairól. Nehány hétig nem láttam volt. Megsoványodva ült régi karosszékeben, élvezve a nap sütését. Kissé bágyadt volt; de csakhamar fölélénkült. Alig mondtam el jöve-telem célját, szinte jós szavakkal fordult hozzám: „Én nem mehetek el a holnapi ülésre Titkár úr s úgy érzem, hogy többet nem is elnökölök.“

Ellenvetésemre komolyan felelt: „Nekem érelmeszedésem van. Naponta gyengülök. Tegnapelőtt is elszedülve majd összeestem. — Nem panaszul mondom, hiszen aki a 85 évet elérte, mint én, annak az étellel szemben nem lehetnek kívánalmái. Köszönjön meg minden órát.“

Oly tiszteletre méltó, meggyőződéses komolysággal szólott, hogy valósággal féltem ellentmondani. Azután az EME elnöki széke sorsáról beszélt. Azóta minden szava betelt.

Augusztus derekán újra fölkerestem. Akkor régi életkedve, derűs kedvessége föllobbanásában találtam. Azon a héten éppen az Esterházy levéltárában kutattam s midőn ezt említettem, nagyatyjáról gróf Esterházy Jánosról két érdekes krónikás anekdotát mondott el és megbizott, hogy azokat leírva, helyezzem el az Esterházy-levéltárba.

Jósika Miklós emlékiratai voltak előtte. Mondta, hogy ő is most mondja tollba Hegyesy Vilmosnak saját emlékezéseit.

Nehány hét mulva aztán Hegyesytől megtudtam, hogy elnökünk gyakran fáradt. Kimélni kell... Örök kár, hogy az emlékezések tollba mondását nem évekkal előbb kezdette el.

Az ősz minden halványuló napjával együtt lankadt életereje. Mégis átment élete a másik évbe is. De ez az élet már csak a fogyó tüzláng utolsó fel-fellobbanása volt.

Nyolczvanötödik születésnapján megírta végakarátát. Megfogalmazta gyászjelentését is. Időnként visszatért régi nyájas vidámsága s nagy érdeklődést tanusított a világháború eseményei és nagy elismerést a magyar hősiesség számtalan szép példája iránt.

Családja kifogyhatatlan figyelme és gyöngédsége vette őt körül. Életének jó angyala, mivel megértő, költői lelkű neje, gr. Bethlen Paulina az együtt töltött 57 év minden szép emlékével aranyozta be élete alkonyát. Vele lakó leánya vizszenygyörgyi Makray Lászlóné gr. Esterházy Irma versenyzett vele a jóságban és önfeláldozásban; másik leánya Ágnes grófnő, br. Jósika Lajosné mindennapos látogatásai alatt vett részt édesanyja és testvére gyöngéd munkájában. Nagyszámú rokonságának és számtalan tisztelőjének állandó érdeklődése kísérte minden napját.

A vég közeledett. 1916 januárius közepén bordaközi zsába támadta meg s kínessá tette utolsó heteit; de ő nagy önuralommal és keresztyéni türelemmel viselte nehéz fájdalmait. A hónap végén jobboldali szélhűdés érte. Ekkor a kolozsvári lapok is hírt adtak állapotárosszabbodásáról. A fájdalmas megválás gondolata többé senkitől sem tudott elmulni.

Februárius 5-én, szombaton állapota oly válságosra fordult, hogy háziorvosa dr. Filep Gyula konziliumot hívott össze. Ekkor már sokszor mély álomba merült s februárius 9-én délután $1/25$ órakor ezt az álmot az örök nyugalommal cserélte föl.

* * *

Halála mély és őszinte részvétet keltett mindenütt. A közpályákon vitt értékes szereplése, ifjú korának regényes hősi emlékei már életében legendássá tették imponáló, daliás alakját. Úgy néztük és úgy tiszteltük őt, mint egy öreg fejedelmet. Most meghalt az öreg fejedelem . . .

Mindenki érezte hiányát. Mindenkinék vesztesége volt ő, aki csak valaha szerencsés volt környezetében lenni, vagy bár távolról is ismerni.

De a sok között is az Erdélyi Múzeum Egyesület vesztett benne legtöbbit. Ő Mikó Imre gróf munkatársa, emlékének és alkotásainak őre, hagyományainak zászlóvivője volt. Egyesületünkben az őt környező tiszteletnél csak a szeretet és nagyrabecsülés volt nagyobb. Most minden érzésünk a veszteség fájdalmában olvadt föl.

Halála hírére februárius 10-én délelőtt a gyászos háznál megjelent dr. *Lechner* Károly alelnök vezetésével az EME küldöttsége s alelnökünk tolmácsolta Egyesületünknek a veszteségben együtt érzett mély részvétét.

Egyesületünk külön gyászjelentést is adott ki a következő szöveggel:

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület választmánya mély megindulással és őszinte fájdalommal jelenti, hogy az Egyesület alapításának lelkes bajnoka és egyik vezető munkása, legrégibb alapító- és ötvenhét év óta igazgató tagja, vándorgyűléseinek elnöke és az Egyesületnek negyvenedik éve elnöke

Galanthai Gróf ESTERHÁZY KÁLMÁN úr

Ő felsége valóságos belső titkos tanácsosa, Kolozsvár szab. kir. város díszpolgára, Kolozs vármegyének és Kolozsvár városának ismételt főispánja, országgyűlési képviselője, 1848/49-i kitüntetett honvéd huszár főhadnagy, a Nemzeti Színház volt intendánsa, az Erdélyi Irodalmi Társaság tiszteleti tagja, számos más irodalmi, társadalmi egyesület tagja, a Lipótrend lovagkeresztese, a török Ozmanie-rend csillagjának és az 1848—49-i III. osztályu vitézségi érdemjel tulajdonosa stb. stb.

életének 86-ik évében, folyó hó 9-én délután fél öt óraker elhunyt. Ifjúságának eszményeit holtig őrizte lelkében és szolgálta az Erdélyi Múzeum-Egyesületben.

Lobogó szeretet, törhetetlen hűség, nemes kötelességtudás, igazság és jóság volt egész valója.

Emléke áldott marad köztünk.

Ugyanazon nap délután választmányunk népes rendkívüli ülést tartott, ahol *Lechner* Károly alelnökünk szép beszédben méltatta nagy halottunknak Egyesületünkben szerzett hervadhatlan érdemeit.

Beszédét a gyászba öltözött választmányi tagok eleitől állva hallgatták végig s dr. *Erdélyi* Pál főtitkár előterjesztésére a választmány elhatározta, hogy az elhunyt nagyérdemű elnök emlékezetét az Egyesület jegyzőkönyvében megörökíti, temetésén tagjai testületileg megjelennek és dr. *Márki* Sándor választmányi tag által az EME nevében elbucsúznak. Kimondta továbbá, hogy az EME közgyűlését ez elhunyt emlékezetének szenteli, megiratja életrajzát s végső akaratát tisztelve koporsójára ugyan nem helyez koszorút, de emlékére *Gr. Esterházy Kálmán alapítványt* létesít s ennek alapját koszorúmegváltás czímen a pénztárból kiutalja.

Gróf Esterházy Kálmánt a Szent Ferencz rend óvári zárdájának nagy termében, a régi refektoriumban helyezték ravatalra.

E történelmi emlékekben gazdag terem komoly boltivei alatt feküdt érckoporsójában, puritán végakarata szerint kevés külső díszszel, de családjának, rokonságának és a veszteséget érző egész kolozsvári társadalomnak annál nagyobb gyásznyilvánításától környezve. A részvét a temetésig szakadatlan volt. A város minden rendű és rangú népe elzarándokolt ahhoz a ravatalhoz, melyen a magán- és köztevékenységében egyaránt áldott emlékü nagy ember pihent. Erdély legjobbjai, szellemi és társadalmi előkelősége mellett, oda járultak iskolás gyermekek, hogy mégegyszer láthassák Bem tábornokának egykori hősét; szegény polgárok és özvegyek, hogy imádkozzanak az „igazságos főispán” koporsójánál.

Ő ott, holtan is nagy és tiszteletreméltó egyéniség maradt; ott is, mint életében, több és különb ezernyi ezereknél. Semmi nem illet jobban hozzá, mint az az ősi, ódon, művészi terem gyászbevont falaival, fenn ég felé törő kő íveivel. Egyetlen díszes nagy oszlopa mintha őrt állott volna fölötte.

És alakján kívül megpihent szemünk néhány koszorún és virágszálon, ami még a halott akaratán kívül is helyet keresett magának koporsója mellett, hogy a hős és nagyszívű dalia ne maradjon babér nélkül, virágtalanul. — Ezek között, lábánál, egy vánkoson a Lipótrend lovagkeresztje, a török Ozmanie-rend csillaga és az 1848/49-i III. osztályú vitézségi érdemjel foglalt helyet. Lehetetlen volt megindulás nélkül pillantani arra a kis magyar ezüst koszorúra, mely egy letűnt nagy korszak fényugarából fonva került ide. Gazdájával az utolsó pihent el a meglévő kevés közül, a ki azt egykor megszerezte. Nagyszében ostrománál kapta 1849-ben s jobb karja maradt ott érte cserében. Hetven év távolságának gloriája sugárzott vissza róla, a könnyező szemekbe. Ilyen látvány soha többé nem lesz a világon.

Februárius 11-én délután fél négy óraker kezdődött az egyházi szertartás, melyet Hirschler József dr. pápai praelatus apátkanonok végzett nagy segédlettel. Jóval ezelőtt már nagy és előkelő közönség töltötte meg a ravatalos termet, majd a zárda öreg folyosóit és végül a templom előterét. Kolozsvár hatóságai, testületei, egyesületei, társulatai, helyőrsége, társadalmának színe-java megjelentek, hogy megadják a végtiszteséget fejedelmi nagy polgárának.

Az egyházi szertartás végeztével *Dózsa* Endre cs. és kir. kamarás alispán lépett a ravatal elé s ott Kolozsvármegye közönsége és tisztikara nevében e búcsúbeszédet mondotta:

A mit annyira szerettél, a miben úgy tudtál gyönyörködni, pedig már közel van — nem vártad meg virágfakadását, erdők zöldülését, a tavasz pompáját; a mire annyira vágytál és a mit a közeljövő világot rengető rajongással ott hordoz méhében, nem vártad meg imádott nemzetednek újabb ragyogó tavaszát.

Nekünk búcsuzunk kell tőled kegyelmes nagy jó Uram, Gróf Esterházy Kálmán! És búcsuzunk megszagatott szívünk egész melegével, mely fájdalomnak felhőszakadásával. Mert ha az igaz szeretetből a szív mély részvétből fakadó könny a kagyló gyöngye volna, úgy ez a koporsó méltán volna túlarasztva igaz drága gyönggyel, mert ha a mély fájdalom meg tudná találni hangját, úgy most végigcsendülne az minden magyar szíven. De ha a mi büszkeségünk, a mi haládatosságunk a sors azon kegyéért, hogy téged épen nekünk adott, összemérhető volna elvesztéted felett érzett fájdalommal, nem volna bíró, ki ennek magasságát amannak mélységével felmérni tudná.

Élni úgy, hogy a lélek fenséges derüje mint az áldó nap sugara eláraszsa környezetét, élni úgy, hogy minden tette, minden szava útát törjön mindig mindenki szívéhez, élni úgy, mint a ki akaratlanul is a halhatatlanság útját járja, csak kevés kiválasztottnak adatott. Ilyen volt Esterházy Kálmán és ilyen marad lelkiünkben emlékezete mindörökké! Példát adó, magasztos szép harmonikus élet!

Ott volt élte hajnalán vére hullásával, mikor a nemzet hősei vetették az aczélmagot egy elkövetkező aczél-nemzedéknek; ott volt élte delén a tevékeny munka izzadásával a nemzet nagyjai között, mikor az elvetett magot

zsengejében ápolták, nevelték és ott volt örömkönnyeivel élte alkonyán, mikor az elvetett mag dús termését látta: mikor az „aczelkarú hősök verik a gyehegnát, mely oduból zúgva tör elő”. „Csak még egyszer szeretnék ágyú-dörgést hallani!” — mondta szeretett unokájának és dörögnek a magyar ágyúk diadalmasan a világot minden tája felé, dörgő ágyúszónál áll meg szívverése, mint Mózesé az ígért földnél, mint Álmosé a feltalált haza határainál. Patriárcha korban, de ifjú lélekkel száll el közülünk nemzetünk e büszkesége, a régi honvéd, vezéréül az elszállott és még elszálló, ifjú új honvédeknek. Egy ragyogó csillaggal több Csaba vezér seregében, egy vezető fáklyával kevesebb nagyjaink sorában!

Megalázkodással meghajolva a Mindenható akarata előtt, lelkünkben fel-törő, de mégis édes könnyel siratjuk Gróf Esterházy Kálmánt, kinek nem fényes neve adta meg dicsőségét, de ki dicsőségére vált fényes nevének is. Megalázkodással meghajolva siratjuk Esterházy Kálmánt és szívünk igaz szeretetével írjuk be vonzó egyénisége emlékezetét a nagy magyarok fényes sorozatába, gyermekeink és unokáink szívébe!

Kegyelmes nagy jó Uram, Gróf Esterházy Kálmán, mi Kolozsvármegye közönsége és tisztikara, kik szeretett családot után legközvetlenebbül éreztük szíved melegét, eljöttünk kihűlt szíved mellett is bizonyosságot tenni arról, hogy az a közszeretet, melyet szívünkbe beoltottál, nem mulik el a rád hulló rög-gel. Nekünk lelkünkben él daliás alakod, csillogó tekinteted, szónoki lendületű érczes hangod, nekünk lelkünkben él, hogy mindnyájunknak, nagynak, kicsiny-nek hosszas időn át élő gondviselése, édes atya valál, nekünk lelkünkben élni fog, míg csak újra találkozzunk, a kiérdemelt haládatosság Vesta lángja. És ha mégis búcsuzunk tőled, a búcsuzás csak időleges, mert imáinkkal feltalálunk a jók és igazak között.

Isten veled! Isten veled!

A vármegye búcsuja után Kolozsvár város következett. Ennek nevében dr. *Haller* Gusztáv polgármester így szólott:

A magyar közélet nagy halottját kísérik utolsó útján... Ravatalánál a gyászolók között foglal helyet Kolozsvár sz. kir. város közönsége, tanácsa és tisztviselői kara.

A magyar főúr, ki a *nagy időkben* izzó hazaszeretettel, lángoló lelkesedéssel, ifjú hévvel vett részt a küzdelemben és hazájáért vérét ontotta, a *békés idők* beálltával *félkarral*, de mint *egész ember* kért részt magának az alkotó, békés munkában.

Lelkesedéssel és szeretettel dolgozott a haza javáért, dolgozott a város érdekében!

A kik szerencsések voltak vele együtt dolgozhatni, tisztelték benne a méltányos és igazságos vezetőt, szerették benne a megértő, fáradhatatlan főnököt s igyekeztek munkáikban őt követni, őt megközelíteni.

Szeretettel ölelte magához a város összes tisztviselőit s birta valamennyiök osztatlan szeretetét!

Ép azért, midőn Kolozsvár város közönsége, tanácsa és tisztviselői kara nevében búcsút mondok haló porainak, nem búcsuzom halhatatlan lelkétől, mely élni fog közöttünk örökké!

A haza megszentelt földje, melyet vérevel öntözött, fogadja szeretettel hülő porait s legyen nyugovása csendes!

Emléke élni fog az őt haló poraiban is áldó szerető szívekben!

Nyugodjék csendesen!

Most az *EME* búcsuja következett, dr. *Márki* Sándor egyetemi tanár szavaival, eképpen:

Gyászoló Gyülekezet!

Erdély utolsó nemzeti fejedelmének, a dicsőséges Rákóczi Ferencnek és bujdosó híveinek kassai temetésekor Esterházy Antal kurucz tábornok koporsóját az ősz Esterházy Kálmán azzal a karddal kísérte, a melyet űkap-

jától, Esterházy Dániel kurucz altábornagytól örökölt. Az ősi kardot nem húzhatta ki hüvelyéből, mert jobb karját, melylyel valaha forgatta, a nemzet ősi jogainak védelmében már azelőtt ötvenhét esztendővel elvesztette a nagy-szebeni csatában.

Mi, az Erdélyi Múzeum-Egyesület tagjai, most úgy állunk Esterházy Kálmán gróf koporsója körül, mint a kik most veszítettük el jobb kezünket, a mi szeretett és tisztelt elnökünket; de a fájdalom első pillanatában is tudjuk már, hogy nem szabad megválnunk azoktól az ősi fegyverektől, a melyeket Mikó Imre gróf és az ő táborkarában Esterházy Kálmán gróf az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapításával a nemzeti hagyományok megvalósítása végett adtak kezünkbe.

Végrendeletében Esterházy Kálmán gróf a mi gondviselésünkre bízta azt a kardot, melylyel őkapja és őmaga is küzdött a szabadságért s azt az érdemrendet, a melylyel földíszítették, mikor kihullt a kard jobb kezéből. Itt, az ő ravatalánál, a Hunyadiak emlékezetével megszentelt helyen állva, mint az ő intelmét hirdetem, azokat az ígéket, a melyeket tőle Múzeum-Egyesületünk legutolsó, gyulafehérvári vándorgyűlésén hallottunk, hogy az ilyen klenódiások, a múzeumok csöndjében nagyranőtt dicső emlékekké válnak és ezek az emlékek aczélozzák a hazafiak szívét, tanítanak megbecsülni az ősi ére-nyeket, a múltban példát találva és látva azokat az áldozatkész erőfeszítésre, nemzetünk szabadságát biztosítására.

Bölcs szavai előttünk és a nemzet előtt örök világosság gyanánt fényeskedjenek. Tanítómesterünknek pedig, elnökünknek, az igaz magyarnak, adjon az Isten örök nyugalmat és az örök világosság fényeskedjék neki!

Végül az Erdélyi Irodalmi Társaság nevében dr. Csengeri János egyetemi tanár mondott búcsúszavakat. Beszédéből a következő részletet közölhetjük:

Az Erdélyi Irodalmi Társaság sem búcsuzhatik szótlánul e ravaltól, hiszen mélyen érzi a pótolhatatlan veszteséget, mely hódolattal övezett tiszteleti tagjának elhunytával őt is sújtotta; viszont büszke e fájdalomra, büszke arra, hogy ezt a legendás nagy embert a magáénak is mondhatta. Nem az irott szó művészete volt az, mely a megdicsőültet társaságunkhoz kötötte, hanem a szívre és elmére egyaránt ható élőszó varázsa. A szó az ő beszédes ajkain a tett erejével hatott: hiszen egy szép életnek a haza életével összeforr tettestől beszélt s a lélek, mely bújbajos szavaiban megnyilatkozott, az élőszó művésztévé, klapadhatatlan gyönyörűség és okulás mesterévé avatta. Maga irigylésreméltó élete a legszebb irodalmi alkotásnál is nagyobb tanulság, művészi tollra méltó darabja hazánk történetének. A nagy veszteségozta sajtó fájdalomunkban is hálás szívvel valljuk, hogy kegyes volt hozzá a Mindenható: megengedte neki, a magyar szabadságharcz hőséne megérnie annak az időnek hajnalhasadását, mely nagy lelkét megnyugvással és bizalommal tölthette el nemzete boldogabb jövőjére nézve.

A búcsúszavak elhangzása után a koporsót kivitték a templom előtt álló négylovas gyászhintóra s pár percz múlva megindult a fekete gyászmenet a Kornis- és Wesselényi Miklós-utcán s a Mátyás király-téren át a temető felé. A menet élén három díszruhás lovas rendőr után gyászlobogók alatt a vármegye és város tisztikarai, az egyesületek és társulatok küldöttsége haladt. Utánuk a honvédek zenekar következett. Az utcák két során tömérdek közönség hömpölygött előre a gyászfátyollal bevont utcák lámpái alatt. A gyászhintó után gróf Esterházy Kálmán rokonsága haladt. Ki kell emelnünk, hogy Erdély arisztokráciáját temetésen még ily impozáns számmal nem láthattuk. A gyászhintó után ment Esterházy Kálmán néhány

őreg 1848/49-i honvéd bajtársa is. Kocsik hosszú sora zárta be a hatalmas menetet, mely sűrű havazásban ért a temetőhöz.

Itt br. Jósika Miklós sírján alól, egykori szép, nagyreményű Dénes fia mellé helyezték el gr. Esterházy Kálmánt, a család sírkertjében örök nyugalomára.

Sötétség borult a városra, mire sírjától lejöttünk.

Egy dicsőséges, küzdelmes, de tündéri nagy mult egy darabját temettük el vele. Typust mely vele kihalt. Nagy és szép tulajdonságai örökségül, például maradnak nekünk, hogy gyászunkban vigasztaljanak s az emlékezet aranyos álmokdén át vissza-visszahozzák őt közénkbe, sokszor, sokszor, a mig csak élünk és síratjuk.

(Kolozsvár.)

Kelemen Lajos.